

NIEKTORÉ PROBLÉMY A ZVLÁŠTNOSTI PRENIKANIA MARXISTICKÉHO MYSLENIA NA SLOVENSKO PRED ROKOM 1918¹

TEODOR MÜNZ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

MÜNZ, T.: The Problems and Particularities of the Penetration of Marxist Thinking in Slovakia before the Year 1918, *Filozofia* 30 (1975), No 1, p. 45—56.

The Marxist thinking starts making itself felt in Slovakia as late as a half century after the rise of Marxism. Its first pioneers were, almost exclusively, self-taught workers, without any contribution or a lasting participation of intelligentsia in this movement. Some negative consequences followed for both sides.

The paper points out the main problems of the beginnings of the Marxist thinking in Slovakia as it appeared in the first workers' magazines. It points out the close connection of the ideological manifestations with the concrete needs of the developing working-class movement and class struggle. It is namely the disproving of malthusian theories, the attempts at a historical-materialistic elucidation of social events and the very development of man, the disproving of religious ideas of various phenomena in nature and society, the refusing of idealistic opinions of utopian socialism, the materialistic ideas of work, of its social and — in relation to the individual — also its anthropoformative function, the attempts at a class analysis of the Slovak society and a justification of class-struggle and a class conception of social phenomena; the emphasizing of social regularity and determinism, etc., that are more concretely pointed out. The author has noted namely the increase of atheistic elements.

The conclusive part of the paper is concerned with a brief analysis of the ideological and philosophical activities of one of the most important pioneers and propagators of the Marxist ideas in Slovakia before the world war I — Edmund Borek.

Niet pochýb, že rozvoj začiatkov nášho marxistického myslenia je spojený s celkovým rozvojom slovenského robotníckeho hnutia.

V tomto príspevku sa nemôžem zaoberať *celým* protirečivým vývinom začiatkov marxistického myslenia na Slovensku. Keďže toto myslenie bolo spojené s celkovým rozvojom nášho robotníckeho hnutia, vzťahujú sa naň všetky základné charakteristiky, ktoré sa všeobecne spomínali v ostatných referátoch a príspevkoch. Pokiaľ ide o faktografickú stránku začiatkov prenikania marxistického myslenia na Slovensko, bola už do značnej miery spracovaná v minulých prácach pracovníkov Filozofického ústavu SAV. Značná časť z týchto prác bola aj publikovaná, napr. v *Kapitolách z dejín slovenskej filozofie* r. 1957 a v *Prehlade dejín slovenskej filozofie* r. 1965.

V našom príspevku sa budeme opierať o heuristickú stránku týchto predchádzajúcich prác a v jednotlivých vývodoch z nej aj vychádzať.

Predovšetkým sa však chcem zamerať na charakteristiku a ocenenie celkového rázu tohto myslenia, ďalej na jeho niektoré špecifické zvláštnosti — na to,

¹ Prednáška, prednesená na vedeckom sympóziu Prenikanie marxizmu do českého, slovenského a maďarského robotníckeho hnutia, usporiadanom Československo-maďarskou historickou komisiou pri ČSAV a MAV, dňa 2. apríla 1974 v Brne.

aké problémy sa v ňom na sklonku minulého a na začiatku tohto storočia nastrojovali — a napokon chcem sa bližšie dotknúť niektorých osobností, ktoré sa najviac pričínili o prenikanie marxizmu na Slovensko.

Pokiaľ ide o celkový ráz tohto myslenia, skôr než sa oň pokúsime, žiada sa pripomenúť niekoľko príznačných faktov. Ponajprv to, že slovenské robotnícke hnutie a najmä jeho myšlienkové prejavy sa začali objavovať vo vlastnom národnom jazyku prostredníctvom tlačeného slova značne oneskorene. Fakticky až pol storočia po vzniku marxizmu, vtedy, keď marxistické socialistické hnutie bolo už inde vo svete významným sociálnym, politickým a ideologickým prúdom. Príčiny tejto skutočnosti sú známe a spočívajú v celkovej ekonomickej i ostatnej nerozvinutosti spoločenských pomerov, sprevádzaných tuhým národnostným útlakom.

S tým súvisí aj to, že prví priekopníci nielen organizačnej, ale aj ideovej a svetonázorovej podoby socialistického hnutia u nás boli takmer bez výnimky robotnícki samoukovia. Neobyčajne húževnatí, aj nadaní a talentovaní, ale predsa len bez profesionálnej ideovej a filozofickej prípravy. Známa je skutočnosť, že pri začiatočnom formovaní nášho socialistického hnutia nebol ani jeden erudovanejší predstaviteľ slovenskej inteligencie, ktorý by bol v tomto hnutí natrvalo zakotvil.

To bol výrazný rozdiel v porovnaní so socialistickým hnutím najmä v západoeurópskych krajinách, v Nemecku, Rakúsku, Anglicku, Francúzsku a v iných západoeurópskych štátoch, kde pracovali významní predstavitelia inteligencie priamo pri zrode tohto hnutia. Ba bola tu aj podstatne odlišná situácia než napr. v cárskom Rusku, kde pôsobila Plechanovova skupina Oslobodenie práce a neskôr Lenin a jeho boľševická frakcia. Iné boli aj pomery v Bulharsku, kde rozvíjal marxizmus Dimitr Blagojev a jeho spolupracovníci, alebo aj v Čechách i v Maďarsku, kde — aj keď v menšej miere — predsa len od začiatku pôsobili v socialistickom hnutí príslušníci inteligencie a výrazne formovali jeho ideové, najmä svetonáhľadové a filozofické zameranie. Nehovoriac už o tom, že v slovenskom hnutí nebola v robotníckych radoch taká výrazná a teoreticky vzdelaná osobnosť, akou bol v maďarskom hnutí už v sedemdesiatych rokoch napr. Leo Frankel. Príslušníci slovenskej inteligencie v tom čase ešte napospol plávali buď v národnárskych alebo klerikálno-katolíckych vodách a iba najprogresívnejšia časť hlasistov sa vo svojich liberálnodemokratických snaženiach odvažovala sporadicky spolupracovať s robotníckym hnutím. Je to predovšetkým V. Šrobár, ktorý si, pravda, prispôsobuje problematiku tohto hnutia svojím liberálnym predstavám. Avšak nikto z vtedajších príslušníkov slovenskej inteligencie neprešiel na triedne pozície robotníckeho hnutia natrvalo. Je len prirodzené, že táto skutočnosť sa odzrkadlila na filozofickej príprave, na svetonáhľadovej orientácii, myšlienkovvej hĺbke i formálnej nevybrúsenosti ideových prejavov prvých priekopníkov slovenského socialistického hnutia. Marxistické prvky v ňom, pochopiteľne, z týchto alebo aj iných príčin nevznikali v dajakej kryštalickej čistej podobe, ale miešali sa s inými socialistickými alebo aj nesocialistickými náhľadmi, tendenciami a tradíciami. Predovšetkým tieto okol-

nosti spôsobili, že sa nevytvorili žiadúce podmienky pre spájanie vedeckej teórie, ktorú vytvárala revolučná inteligencia, s živelným hnutím, s inštinktívnym triednym cítením a povedomím proletariátu, ako to v knihe *Čo robiť* načrtol a požadoval Lenin. Táto skutočnosť mala nedobré dôsledky pre obe strany: pre inteligenciu, aj pre spontánne robotnícke hnutie. Bez vedecky erudovanej, revolučne orientovanej inteligencie sa nemohla dôkladnejšie rozvíjať teoretická a poznávacia stránka socialistického hnutia, a naopak, bez spojenia ideovej práce s praktickým hnutím upadali aj subjektívne najlepšie myslené snahy inteligencie do trasovísk filozofického idealizmu a maloburžoázneho liberalizmu. Túto skutočnosť si sporadicky uvedomovali viacerí z prvých predstaviteľov nášho socialistického hnutia. Na nedostatok záujmu inteligencie o robotnícke hnutie sa napospol žalovali takmer všetci jeho priekopníci. Príznačné a už aj dostatočne osvetlené sú o tom slová Františka Tupého, vyjadrené v známom liste Fedorovi Houdkovi z r. 1897, v súvislosti s úsilím vydávať Novú dobu (1, s. 325—327), a iné podobné ponosy.

Na druhej strane situáciu v tomto smere zachraňovalo aspoň to, že slovenské socialistické hnutie sa v jestvujúcich pomeroch začalo rodiť ako súčasť uhorského robotníckeho hnutia. Spolu s robotníkmi ostatných národností organizovali sa slovenskí robotníci v spolkoch a v uhorských socialistických stranách: najprv v rámci Všeobecnej robotníckej strany Uhorska a neskôr v rámci Sociálnodemokratickej strany Uhorska. Aj keď sa tieto strany nevyznačovali hlbokým porozumením pre národnostnú otázku, pre skutočné zrovnoprávnenie všetkých národov v mnohonárodnostnom uhorskom štáte (ktoré by sa bolo chápalo ako neoddeliteľná súčasť demokratického programu hnutia a predpoklad skutočného proletárskeho internacionalizmu; práve naopak: chápanie národnostnej otázky a prebojovanie rovnoprávnosti bolo veľkou slabinou vedenia Sociálnodemokratickej strany Uhorska, na čo sa robotnícki predstavitelia maďarských národov často sťažovali), predsa len treba vidieť, že priamy styk slovenských predstaviteľov s pokročilejšími pomermi v Maďarsku, najmä v Budapešti, znamenal z ideovej, filozofickej a svetonáhľadovej stránky aj značný prínos. Veď všetci priekopníci slovenského robotníckeho hnutia, či už to bol Štefan Martinček, František Tupý, Gustáv Švéni, Matej Šuňavec, Koloman Bernát a ďalší, pracovali medzi slovenskými robotníkmi priamo v Budapešti a prinášali marxistické myšlienky na Slovensko z tohto prostredia. Iní pracovali vo Viedni a dostali sa do styku s českým robotníckym hnutím. Podobný styk mali neskôr Lehocký, Fišák, Borek, Chlumecký a ďalší. Edmund Borek, ktorý z ideovej stránky relatívne najviac vykonal v slovenskom robotníckom hnutí pred prvou svetovou vojnou, prišiel z Viedne a z českých krajov. Niektoré po slovensky napísané práce mu vychádzali v Budapešti. Napríklad filozoficko-satirická brožúrka *Zo zápiskov hladného blázna* z r. 1910.

V súvislosti s týmito faktami sa v minulosti často kládla otázka, či marxizmus na Slovensko len „prenikal“ z vyspelejšieho prostredia a potom sa tu uchýlil, alebo či tu aj priamo vznikol z vlastných domácich zdrojov. Aj keď je to trocha školometsky položená otázka, pokúsime sa ju zodpovedať. Podľa

všetkého stručne na ňu možno odpovedať takto: Marxizmus ako vedecké učenie o socializme sa nezrodil na Slovensku. Na druhej strane je však isté, že všetko, čo z ideovej oblasti iba zvonku preniká, sa v inom prostredí neudrží, ak tam nemá na to podmienky. Môžeme teda uzavrieť, že marxizmus ako vedecky sformulované učenie na Slovensko koncom minulého storočia najprv predovšetkým *peniknal*, no *socializmus* ako spoločenské hnutie aj ako príťažlivá idea sa z domácich triednych pomerov aj rodil a *vznikal*. Napokon iba zo *spojenia* socializmu ako spontánne a v konkrétnych podmienkach vznikajúceho pohybu a z marxizmu ako jeho všeobecnej vedeckej teórie mohlo postupne vznikať hnutie, ktoré vyústilo do veľkého sociálneho prúdu.

Pokiaľ ide o jednotlivé naše osobnosti, osvojovali si teóriu socializmu zväčša vonku a zvonka: od maďarských, nemeckých a českých socialistov. Inklinovali však k tomuto prúdu predovšetkým na základe skúseností vyvierajúcich z vlastných sociálnych pomerov. Osobne sa vyvíjali neraz v protirečivých vzťahoch: občas podliehali mocnému tlaku prevládajúcich maloburžoáznych ideí a pomerov a len v boji s nimi, so zaostalosťou i vlastným sociálnym položením si postupne trúbili vyhranené triedne povedomie. Hoci boli — ako sme už uviedli — zväčša samoukovia a mohlo by sa im dnes (dodatočne) kadečo vyčítať, je nepochybné, že v našom prostredí boli najpenikavejšími sociálnymi mysliteľmi svojich čias.

Pravda, z vyslovene profesionálneho hľadiska nemôžeme v súvislosti s prvými priekopníkmi socializmu u nás hovoriť o ucelenom rozvíjaní odbornej filozofie. Nenájdeme nijaké ich samostatnejšie štúdie o ontológii, gnozeológii, etike či sociálnej filozofii. Ich spôsob myslenia mal vyslovene praktický a politický ráz. Veľmi výrazne sa v ňom však prejavoval svetonázorový pohľad inklinujúci k filozofickému realizmu, materializmu a ateizmu. Na rozdiel od prevládajúcich nacionálnych myšlienok, na ktoré sa slovenská inteligencia sústreďovala od štúrovských čias, s nástupom prvých socialistov začína do slovenského myslenia prenikať výrazná, triedne chápaná *sociálna* orientácia. Namiesto idey celkovej „národnej jednoty“ začína sa čoraz viac aj teoreticky skúmať reálny proces prebiehajúcej triednej diferenciácie a jeho spoločenských dôsledkov. Namiesto iba národných ideí sa čoraz výraznejšie objavoval nový, sociálne a triedne chápaný internacionalizmus.

To všetko bolo v dejinách slovenského myslenia nepochybne novum, ktoré postupne viedlo aj vo filozofii k prevratným myšlienkam. Priekopníci organizovaného socialistického hnutia čoraz viac prichádzali k záveru o *nevyhnutnosti* socializmu nielen v rozvinutých kapitalistických štátoch, ale aj na Slovensku, a úporne ju dokazovali v ostrých polemikách proti predstaviteľom politického katolicizmu i martinským a ostatným činiteľom Slovenskej národnej strany.

O akých konkrétnejších problémoch sociálnej filozofie môžeme hovoriť v súvislosti so začiatkami marxizmu na Slovensku? Keďže nemôžeme spomenúť všetky problémy, dotkneme sa aspoň najpozoruhodnejších.

Už v Novej dobe z r. 1898 sa v súvislosti s pálčivou otázkou vystahovateľstva stretávame napr. s filozofickou polemikou proti maltuziánskej teórii pre-

ľudnenosti, ktorou sa zdôvodňovala jestvujúca sociálna situácia. „*Kapitalistická výroba* a nízka odmena — čítame tu — zapríčiňuje onú biedu, nikoli nadpočetný stav ľudí“. (2)

Aj neskôr sa slovenská socialistická tlač často vracala k tejto téme. Môžeme sa s ňou v podobnom zmysle stretnúť v Robotníckych novinách aj inde pred prvou svetovou vojnou aj po nej. Po zániku Novej doby a Zory nachádzame v Slovenských robotníckych novinách, v časopise Napred i v občasných iných tlačivách už aj ďalšie filozofické prvky vedeckého svetonáhľadu. Patria sem napr. pokusy o historickomaterialistické osvetľovanie spoločenských dejov i samého vývinu človeka, vyvracanie náboženských názorov na najrozmanitejšie otázky prírody a spoločnosti, dištancovanie sa od idealistických názorov utopistického socializmu, mnohé materialisticky vyjadrené myšlienky o práci a jej spoločenskej funkcii a vo vzťahu k individuu aj antropotvornej funkcii atď. V protiklade s náboženským stanoviskom, že práca je *trestom* za hriech prvého človeka, v dôsledku čoho ani tento svet nie je určený na používanie, ale na utrpenie, priekopníci socializmu vyzdvihovali, že „práca ľudská a dômyselnosť je korunou všetkého, čo dnes pred sebou vidíme na našej zemeguli“, pričom pokrok a veda razia „cestu kupredu a žiadne spiatočníctvo nemôže viac tento postup zastaviť“. Zotročenie práce „je dielom hospodárskeho vývinu spoločnosti a jej oslobodenie bude zas dielom tohto vývinu“. Povinnosťou pracujúcich je „tento vývoj napomáhať“. (3, s. 5)

Zdôrazňovali sa zásady starej herakleitovskej gréckej filozofie, podľa ktorej „boj je otcom všetkých vecí“, o čom nás presviedča „ako príroda, tak aj spoločnosť“. Jestvujúci spoločenský poriadok — ako dokazovali Slovenské robotnícke noviny — „nie je ničím iným než výsledkom triedneho boja medzi feudalizmom a buržoáziou“, ktorý — ako podotýkali — „nie je dosiaľ úplne dobojovaný“, pretože i v jestvujúcich štátoch zostali „hojné zvyšky feudálneho panovania“. V súvislosti s tým Robotnícke noviny v polemike s Národnými novinami po veľa rokov dokazovali, že „každý národ má svoje triedy, i národ slovenský“. Táto skutočnosť „nedá sa zotrieť ani vykoreniť“. Ved’ „vedľa roľníctva a malopriemyslu je tu v skromnom rozmere i veľkopriemysel, totiž veľkokapitál, a je tu i pracovná, čiže proletárska trieda, ktorú nechciet vidieť znamenalo by pštroziu politiku...“ „Triedy — oponujú socialisti národniarom — teda jestvujú, lebo jestvujú Hubkovci a Mašalkovci. Mikulášski garbiarski robotníci nemôžu sa stať členmi meštianskeho kasína a tým menej zväzu fabrikantov na remeň, pretože záujem zámožnejších mešťanov a fabrikantov neni totožný so záujmom ich robotníkov.“ (4, s. 1)

Triedne prvky nachádzali publicisti Robotníckych novín aj vo vede. „Vedu si vyvlastnila pre seba dnešná majetná trieda“ — píše sa v článku *Veda a socializmus* z r. 1913. Pritom toto vyvlastnenie nespočíva iba v tom, že „miesta, na ktorých sa veda vyučuje, sú prístupnými len miláčikom vyvolenej triedy“, ale aj v tom, že „nezávislosť predstaviteľov dnešnej vedy je fatou morganou... Robotníctvo nemôže byť pochopené vedcami, ktorí o ňom súdia za zavretými dverami a sú zaujatí už popredku proti nemu... Pekne vypadá stanovisko

vedy meštianskej k triednemu boju. Tu vyniká jej nestrannosť a púšťa najbujnejšie kvety. *Sama triedne zaujatá odsudzuje triedne rozvrstvenie spoločnosti, svoju pravdu robí dogmou a jej porušenie zločinom*". (5, s. 1)

Sympatické pritom je, že priekopníci socialistických myšlienok na Slovensku sa usilovali oddeliť od seba utopistický a vedecký — marxistický socializmus, aj keď prvky idealizmu a utopizmu, prirodzene, ustavične prenikali do hnutia. Už v prvom čísle časopisu Zora z r. 1897 vyšiel článok *Socializmus vedecký a utopický*. Marx, načrtnúc podstatu *vedeckého* socializmu, sa podľa tohto článku už v prvých svojich spisoch vzdal myšlienky hlásať „nové evanjelium“. Cituje sa tu jeho známy list *Rugemu*, v ktorom sa zdôrazňuje, že si kládol za cieľ iba ukázať spoločnosti, za čo sama bojuje. Uvádza sa Marxova kritika utopistov, „ktorí si myslia, že rozlúštenie všetkých záhad leží v ich stolíku“. V článku sa hovorí o objavovaní zákonitostí spoločenského vývinu, píše sa aj o Marxovom *Kapitáli* a o fundamentálnom objave zákona hodnoty a nadhodnoty. (6, s. 3)

Neskôr aj Slovenské robotnícke noviny často zdôrazňovali, že „idea sociál-demokracie sa uskutoční nie snáď len preto, že my to tak žiadame, lež preto, pretože smer hospodárskeho a spoločenského vývinu je k tomuto uskutočneniu namierený. My hospodársky vývin nezapríčiňujeme, nerobíme, len jeho vzrastu napomáhame, zrýchľujeme.“ (7, s. 2) Podobne na iných miestach nachádzame zdôrazňovanie spoločenskej zákonitosti a determinizmu.

Prírodovedecké teórie sa vo vtedajšej robotníckej tlači objavovali z pocho-piteľných príčin oveľa menej ako spoločenskovedné. Často sa, pravda, v boji proti náboženstvu spomínali Kopernik, Galilei a iní „mučeníci vedy“, no pomerne najviac sa z tohto hľadiska hovorilo o Darwinovi a jeho evolučnej teórii. Darwinovo učenie, aplikované najmä na vývin človeka, sa bezprostredne spájalo so svetonázorovými problémami a vysoko sa hodnotilo ako prevratné a revolučné. Spájalo sa najmä s vedeckou kritikou náboženstva a protiklerikálnym bojom.

Náboženstvo a s ním spojená spoločenská aj individuálna mravnosť zostávali vôbec stále prítomnou a prvoradou filozofickou témou našich prvých socialistov. Neporušila sa tu tradícia, ba priam axióma, podľa ktorej kto chcel na Slovensku pracovať a pôsobiť na masy, nemohol sa náboženstvu nijako vyhnúť. Videli sme to už od začiatkov našej filozofie cez renesančný humanizmus, reformáciu i protireformáciu, osvietenstvo, obrodeneckú filozofiu, hlasizmus až po najnovšie filozofické prúdy. Všetky sa v dajakej podobe zaoberali alebo vyrovnávali s náboženstvom. Je preto viac než prirodzené, že sa téme o náboženstve nevyhli a *nevyhýbali* ani prví šíritelia socializmu. No práve s ich nástupom nastáva v tejto sfére výrazný *prelom*. Vidíme ho v tom, že ak sa jednotlivé *prvky* filozofického materializmu objavovali u nás v minulosti, pričom boj materialistických tendencií s idealistickým svetonázorom prebiehal dovtedy poväčšine len *vnútri* filozofického idealizmu, ak u predchádzajúcich, aj tých najprogresívnejších mysliteľov — s výnimkou azda len Jána Horárika, pôsobiaceho väčšinou v Maďarsku — sa objavovali iba jednotlivé *prvky* a tendencie ateizmu, s prí-

chodom prvých socialistov nastupuje tu už úsilie o *ucelený materialistický svetónázor*, ktorý je nedôslednosťami a predchádzajúcou i súvekou idealistickou tradíciou iba naštrbený. Pomer sa tu teda obracia: Ak predtým a u iných *prevládal* náboženský a iný *idealizmus*, tu začína prevládať aktívna snaha o filozofický *materializmus*, aj keď, pravdže, tento zvrat nemožno interpretovať ako krátkodobý akt, ale ako dlhšie trvajúci kvalitatívny *proces*.

Najvýznamnejšia zmena sa prejavuje v tom, že už nejde len o kritiku *jestvujúceho* náboženstva a o hľadanie náhrady, či už v podobe „nepoškvrneného náboženstva“, ako to nachádzame napr. v ostrej, Šrobárom formulovanej hlasistickej kritike klerikalizmu, alebo v podobe náboženstva „všeobecnej ľudskej lásky“, ako to vyjadrovali rozliční antropocentrickí nasledovníci Feuerbacha, ani o idey filozofických tolstojovcov, ktorí u nás v tom čase taktiež pôsobili. S nástupom marxistického socializmu išlo už aj u nás o *zásadné* odmietnutie náboženstva ako prejavu idealistického svetonáhľadu, o prepracúvanie sa k principiálnemu ateizmu. A to už nielen v názoroch na prírodu, ale aj na tzv. duchovnú oblasť, na spoločnosť a morálku, ktorá pri predmarxistickom materializme a ateizme ostávala obyčajne naďalej doménou idealizmu.

Pravda, zdôrazňujeme ešte raz, že k takémuto stanovisku sa prví šíritelia socialistických myšlienok na Slovensku prepracúvali len *postupne*, s mnohými omylmi a nedôslednosťami. Podobne sa len postupne prepracúvali aj k Leninovmu stanovisku o vzťahu revolučnej strany k náboženstvu. Faktom však je, že sa k nemu prepracúvali *sústavne* a od začiatku svojho pôsobenia.

Ak sme tu spomínali predovšetkým progresívnu stránku ich činnosti, znamená to, že bola bez chýb, bez unáhlených, vedecky nepodložených alebo aj celkom mylných názorov. Veď tu silne pôsobil aj oportunistický a revizionistický vplyv mnohých predstaviteľov Druhej internacionály, ako aj tendencie anarchistického avanturizmu a sektárstva. Popri marxizme sa občas hlásil o slovo aj lassallizmus, napr. v Lassallovom článku *Úlohy štátu a robotníctvo*, uverejnenom v Robotníckych novinách ešte aj r. 1911, a iné idealistické teórie.

To všetko netreba zakrývať. Neadekvátne by však bolo aj nehistorické hodnotenie ich názorov a činov z hľadiska dodatočného, neskôr nadobudnutého poznania, bez prihliadnutia na čas a pomery, v ktorých pôsobili. Napriek nedôslednostiam, idealistickým nánosom a omylom je totiž isté, že priekopníci socializmu prebojovali na konci minulého a na začiatku tohto storočia v našich pomeroch *najpokrokovejší* svetónázor, pripravovali pôdu pre organizované formovanie marxistickej ľavice, ktorá pod vplyvom revolučných udalostí v Rusku a v Európe vstúpila do dejín po r. 1917. Fascinujúce je pritom najmä ich *mravné* zanieťenie za ideu, za myšlienku sociálnej spravodlivosti a ľudskej dôstojnosti, ich bytostné stotožnenie sa s hnutím, príznačné pre skutočný revolučný zdvih a nepokazené ešte prospechársko-mocenskými záujmami a politikárskymi ambíciami, aké neskôr ovládli nielen liberálno-buržoázne kruhy, ale aj vedúce zložky sociálnodemokratickej strany, najmä keď sa po r. 1918 dostali k moci.

Pokiaľ ide o osobnosti — okrem tých priekopníkov socializmu a marxistických myšlienok v slovenskej tlači, o ktorých som sa už zmienil — chcel by som sa pristaviť predovšetkým pri Edmundovi Borekovi.

Nebude to, pravda, vyčerpávajúci pohľad. Vynechám známejšie životopisné údaje a nebudem sa zaoberať ani rozborom významnej Borekovej brožúry *Sociálna demokracia a náboženstvo*, ktorou odpovedal na známy Jehličkov hanopis rovnakého názvu, namierený proti sociálnej demokracii, ktorý by si zaslúžil osobitný rozbor.

Chcem venovať stručnú pozornosť predovšetkým jeho obsiahlejšej práci *Karol Marx — jeho život a dielo*. Borek ju vydal r. 1913 nákladom Robotníckych novín a svoje poslanie zohrala už tým, že v nej autor vydal prvý slovenský preklad *Manifestu komunistickej strany*, ktorý bol vôbec prvým samostatným spisom Marxa a Engelsa v slovenčine. (8) V našich pomeroch je táto práca významná aj preto, lebo v nej Borek po prvý raz komplexnejšie zoznámil slovenského čitateľa v jeho materinskej reči s podstatou učenia zakladateľov vedeckého socializmu. Neurobil to síce bez nedostatkov a vyčerpávajúco, ale bol to prvý ucelenejší čin, ako nám to naznačujú už názvy kapitol Borekovho spisu: *Marxova mladosť, Heglova škola, Boje o existenciu, Bedrich Engels, Utopistický socializmus, Zväz komunistov a ich manifest, Revolúcia a protirevolúcia v roku 1848, Marx v Londýne, Internacionála, medzinárodné združenie robotníctva, Marxova smrť, Hospodárske náuky Karola Marxa, Marxov názor na dejiny*.

Ako vidíme, sú tu zastúpené základné súčasti marxizmu: filozofia, politická ekonómia i vedecký komunizmus, pričom sa zreteľne zdôrazňuje materialistické chápanie a osvetľovanie dejín. V úvode práce Borek sám výstižne píše, aké problémy a ťažkosti boli s napísaním a vydaním takejto práce, ktorá „nemá v slovenskej literatúre predchodcov“. Autor tu musel v slovenčine priam tvoriť primeranú terminológiu, pričom rovnako ťažké — ako zdôrazňuje — bolo za vtedajších vzdelanostných pomerov „obliecť hlboké filozofické a národohospodárske náuky Karola Marxa do rúcha ľudového, aby slovenský človek, ktorý nemá často ani najelementárnejšie vzdelanie pre našu školskú biedu v Uhorsku, tieto náuky pochopil, a ony sa stali jeho duševným majetkom“. Súčasne tu však zdôrazňuje, že napriek ťažkostiam je aj „táto kniha dôkazom, že slovenské sociálnodemokratické hnutie už vyrástlo z detských topánočiek a chce svojmu usilovaniu sa, aby sa uplatnilo v slovenskom národe, dať vedecký, filozofický a národohospodársky základ“. (8)

V novej podobe objasňoval Borek Heglovu dialektiku, ktorá zapustila v slovenskom myslení hlboké korene už aj predtým, najmä od obrodeneckých čias, avšak takmer výlučne len v idealistickej, ba náboženskej podobe. Borek sa túto dialektiku usiluje pochopiť revolučne a interpretovať ju materialisticky. Píše: „Heglova filozofia je vo svojom základe revolučná. Učí, že nič nie je na svete vstave zastaviť dejinný proces pozvoľného vývinu, evolúcie. To, čo včera bolo skutočné, reálne, neprestajným vývinom dnes už tým nie je. Stáva sa nepotreb-

ným, nepravdivým, utratilo právo na existenciu. Čo je nepotrebné... ustupuje novej realite, ktorá je výrazom terajšej potrebnosti, tak ako bola driernejšia realita výrazom vtedajšej potreby... Zo stanoviska Heglovej filozofie pravda nie je veličina nezmeniteľná, ktorá je viazaná na určité formalky, ale pravda je skôr *proces poznávania* sám. Pravda nie je absolútne množstvo vedenia, ale má nekonečný vývin.“

Ďalej sa uvádza, že „Heglove náuky spôsobili najmä v histórii revolúciu. Jestli je pravda niečo zmeniteľného, niečo nie absolútneho a hotového, musela, prirodzene, zmizieť predstava, že by historický vývin mohol sa niekedy ukončiť... Ako nové životné podmienky nutne stvorila nové a vyššie sociálne formy, musia tieto ustúpiť ďalšiemu nutnému vývinu... Z Heglovej filozofie vyšiel marxizmus. Mladoheglovci, ku ktorým aj Marx náležal, ale videli v Heglovej idei absolútneho ducha niečo cudzorodého a v jeho filozofii a v logických formách nevideli výron absolútnej idey, ale výsledok ľudského myslenia. Im bol *človek* stvoriteľom Heglovskej idey absolútna“.

Borek potom rozvádza význam Feuerbacha, „ktorého filozofický systém je reakciou materializmu proti Heglovskému idealizmu“, hoci sám Feuerbach „zastavil sa na polovici cesty a nedomyslel svoj filozofický systém až ku konečným záverom“. To urobil — ako informoval Borek slovenských čitateľov — až Karol Marx. Feuerbach bol podľa jeho interpretácie „nutný článok v reťazi filozofického myslenia, ktorý od Hegla cez Feuerbacha viedol k Marxovi a jeho materializmu dejín“. (8)

Z hľadiska dnešného poznania nachádzame v týchto a iných Borekových formuláciách dozaista známe veci. No vtedy znamenali u nás novum. Nájdeme tu, pravda, aj mnohé zjednodušenia, ktoré však nevyvracajú, že ich autor bol na začiatku tohto storočia teoreticky najerudovanejším marxistickým socialistom na Slovensku. Vidieť to aj z ostatných kapitol uvedeného spisu i z nespočetných iných Borekových publikovaných statí a úvah. Dôkladne nabádal rozlišovať napr. medzi utopistickým a vedeckým socializmom. Názočne rozobral utopizmus známeho Cabetovho ikarovského plánu a uviedol marxistické námietky proti nemu i jemu podobným nadšeným, ale iluzórnym, a preto aj škodlivým plánom. Namiesto odchodu do vysnívanej „Ikarie“ vyhlasoval: „Zostaňte v starej Európe na pozore; tuná pôsobme a bojujme, bo len tuná budú elementy pre založenie spoločného vlastníctva, a toto bude tiež tuná alebo nikde najprv uskutočnené.“ (8) Takto celkom názorne osvetľoval Borek r. 1913 slovenským socialistom podstatu rozdielu medzi Marxovým vedeckým a utopistickým socializmom. Značne k tomu prispieval aj jeho prvý slovenský preklad *Manifestu komunistického strany*, ktorý — ako sme už povedali — pripojil k svojmu spisu.

Aj z iných Borekových alebo ním redigovaných prác, článkov, úvah a statí zisťujeme, že sa zaujímal o filozofické myslenie a jeho dejiny. Neraz v nich nachádzame výroky antických filozofov (najmä známy výrok Xenofanov, podľa ktorého sú bohovia výtvormi ľudí, spodobenými podľa obrazu človeka, a nie naopak), Protagorove názory, úvahy o tom, ako bol už Sokrates odsúdený na

smrť, lebo neveril v bohov a kazil mládež. Citujú sa názory Epikura, Lucretia i stoikov. Poukazuje sa na tolerantnosť Mikuláša Kuzánskeho, na rozdiel od fanatickej ortodoxnosti oficiálnej cirkvi. Píše sa o protestantizme M. Luthera aj o tom, ako uviazol v novom dogmatizme. Spomínajú sa lord Cherbury, Collins, Lockova téza, podľa ktorej si náboženstvo a rozum nielenže nesmú odporovať, ale *rozum musí skúmať a preverovať*, čo je pravé a čo nie. Z toho vyplýva, že z náboženstva treba odstrániť všetko, čo sa protiví rozumu. Dôsledne domyslené, neostáva z neho napokon nič. Podobne sa uvádzali náhľady Davida Huma, francúzskeho mysliteľa Baylea, osvietených filozofov 18. stor., najmä Voltaira, Volneya a ďalších. Uzatváralo sa: „V každej dobe nachodíme ľudí, ktorí majú iné názory na náboženstvo než cirkev alebo štát. Týchto ľudí pokladali za kacírov, ktorí od cirkvi a štátnej moci boli za to prenasledovaní... Kacírov pokladá ale dneskajšie ľudstvo za bojovníkov za slobodu svedomia a za pravdu.” (9)

Podobných argumentov z dejín filozofie, ktorými si vypomáhal v Robotníckych novinách Borek i jeho spolupracovníci, nájdeme pomerne veľa. V ideovej sfére zohrali nepochybne svoju úlohu. Napokon sa však ani Borek neubránil pravicovým vplyvom predstaviteľov Druhej internacionály. Koncom vojny bol síce ešte v decembri 1918 ako zástupca československých vojenských zložiek na pamätnom zjazde sociálnej demokracie v Liptovskom Mikuláši, podporoval tu však skôr centristov a pravicu. Nedocenil význam Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v Rusku a nedospel k leninizmu. Začas — od r. 1919 — bol redaktorom Slovenského východu a od r. 1920 pravicovo orientovaných Dělnických listov. Roku 1919 vydal ešte v Košiciach pod pseudonymom Prokop Stupavský po česky napísanú rozsiahlejšiu „poviedku z utrpení Slováků” nazvanú *Vězeň*. Uložil do nej svoje poznatky a skúsenosti zo začiatku vojny, na mnohých miestach vyjadril však už aj ideologické rozpory a pochybnosti, ktoré ním začali zmietäť. Zomrel vo Viedni pomerne mladý, 44-ročný. Jeho predčasná smrť zabránila, aby sme mohli celkom jednoznačne povedať, ako by sa bol — po skúsenostiach s krachom sociálnodemokratickej politiky v rokoch 1918—1920 — orientoval v triednych zápasoch neskorších dvadsiatych a tridsiatych rokov. Napriek tejto protirečivosti ostáva platným naše predchádzajúce konštatovanie, že Edmund Borek patril v rokoch pred prvou svetovou vojnou k teoreticky najerudovanejším marxistom na Slovensku.

Literatúra

1. GOSIOROVSKÝ, M.: Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848—1919), Bratislava 1956.
2. Nová doba, 1898, č. 8.
3. Slovenské robotnícke noviny, 1906, č. 1. a Robotnícke noviny, 1911, č. 50.
4. Robotnícke noviny, 1916, č. 19.
5. Robotnícke noviny, 1911, č. 9. a Robotnícke noviny, 1913, č. 46.
6. Zora, 1897, č. 1.
7. Slovenské robotnícke noviny, 1905, č. 1.
8. STUPAVSKÝ, P.: Karol Marx, jeho život a dielo, Prešpork 1913. (Prokop Stupavský bol pseudonym E. Boreka.)

ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ПРОНИКАНИЯ МАРКСИСТСКОЙ МЫСЛИ В СЛОВАКИЮ ДО 1918 ГОДА

Теодор Мюнц

Статья указывает лишь на некоторые характерные черты проникания марксистской мысли в Словакию в конце 19-го и в начале 20-го века.

Марксистская мысль на собственно национальном языке начинает проявляться в Словакии сравнительно поздно — лишь полвека после возникновения марксизма; тогда, когда в других странах это движение уже являлось значительным социальным, политическим и идеологическим течением. Следующей характерной чертой является то, что ее первыми пионерами являлись почти исключительно рабочие-самоучки, без содействия и более продолжительного включения интеллигенции в это движение и формирование его идейных проявлений. Это имело целый ряд отрицательных последствий для обеих сторон.

В статье намечена главная содержательная проблематика зачатков марксистской мысли в Словакии, как она появлялась в первых рабочих журналах «Нова доба» (1897—1899), «Зора» (1897), позднее в газете «Словенские работнице новины», а также в журнале «Напред». Автор указывает на тесную связь идейных проявлений с конкретными потребностями развивающегося рабочего движения и классовой борьбы в его тогдашних формах. Более конкретно он указывает в особенности на опровержение мальгузианских теорий, на попытки историко-материалистического освещения общественных действий и самого развития человека, на опровержение религиозных представлений о самых разнообразных явлениях природы и общества, на отмежевание от идеалистических взглядов утопического социализма, на материалистические мысли о труде, его общественной и по отношению к индивиду также антропообразовательной функции, на попытки классово разобрать словацкое общество и обосновать классовую борьбу и классовое понимание общественных явлений, на подчеркивание общественной закономерности и детерминизма и т. д.

Автор обращает особое внимание на возрастание элементов атеизма, который начал качественно отличаться от предшествующей либерально-просветительской борьбы против фидеизма и клерикализма. Он обращает внимание на пропаганду дарвинизма и других естественнонаучных теорий по отношению к формированию нового материалистического мировоззрения.

Заключительная часть работы посвящена краткому разбору идейной и философской деятельности одного из наиболее видных пионеров и распространителей марксистских идей в Словакии до первой мировой войны — Эдмунда Борека. Наряду с упоминанием о его публикации «Социал-демократия и религия» автор анализирует в особенности работы «Карл Маркс — его жизнь и деятельность», в приложении к которой Бореk впервые издал также словацкий перевод «Манифеста Коммунистической партии». В этой работе Борека содержатся уже также многие специальные философские вопросы, связанные с рабочим движением, краткое рассмотрение философских взглядов Гегеля и Фейербаха и их критического преобразования Марксом и Энгельсом.

PROBLEME UND BESONDERHEITEN DES ÜBERGREIFENS DES MARXISTISCHEN IN DIE SLOWAKEI VOR 1918

Teodor Münz

Die vorliegende Studie weist auf einige charakteristische Züge hin, die das Übergreifen des marxistischen Denkens in die Slowakei am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts aufweist.

Das marxistische Denken in der eigenen nationalen Sprache setzt sich in der Slowakei verhältnismässig spät durch — erst ein halbes Jahrhundert nach der Entstehung des Marxismus; zu einer Zeit, als anderswo diese Bewegung schon eine bedeutende soziale und ideologische Strömung bildete. Ein weiteres Charakteristikum ist die Tatsache, dass die ersten Bahnbrecher des marxistischen Denkens in der Slowakei beinahe ausschliesslich Arbeiterautodidakten waren und dass Mitglieder der Intelligenz an dieser Bewegung und bei Bildung ihrer ideologischen Äusserungen kaum teilgenommen und keinen Beitrag geleistet hatten. Diese Tatsache brachte mehrere negative Folgeerscheinungen für beide Seiten mit sich.

Der vorliegende Beitrag umreiss den hauptsächlichlichen Gehalt jener Problematik, die die Anfänge des marxistischen Denkens in der Slowakei betrifft, und zwar so, wie sie in den ersten Arbeiterzeitschriften äusserte: *Nová doba* (Neue Zeit) (1897—1899); *Zora* (Morgensröte) (1897) und später in der Zeitung *Slovenské robotnícke noviny* (Slowakische Arbeiterzeitung) und der Zeitschrift *Napred* (Vorwärts). Der Beitrag weist auf die enge Verbindung der ideologischen Äusserungen mit den konkreten Bedürfnissen der sich entwickelnden Arbeiterbewegung und des Klassenkampfes in seinen damaligen Formen und Gestalt hin. Konkreter wird insbesondere auf die Widerlegung malthusianischer Theorien, auf Versuche einer historisch-materialistischen Erläuterung gesellschaftlicher Prozesse und der Entwicklung des Menschen selbst, auf eine Widerlegung religiöser Vorstellungen über mannigfaltige Naturerscheinungen und gesellschaftlicher Phänomene, auf Abstandnahme von idealistischen Anschauungen des utopistischen Sozialismus, auf materialistische Gedanken über Arbeit und ihre gesellschaftliche und im Verhältnis zum Individuum auch ihre die Entwicklung des Menschen fördernde Funktion, auf Versuche einer klassenmässigen Untersuchung der slowakischen Sozietät und eine Begründung des Klassenkampfes und einer klassenmässigen Auffassung gesellschaftlicher Erscheinungen; auf eine Akzentuierung der in der Gesellschaft waltenden Gesetzmässigkeit, den Determinismus usw. hingewiesen.

Eine besondere Beachtung schenkt der Verfasser besonders dem Anwachsen von Elementen des Ateismus, der sich vom vorhergehenden Aufklärungskampf gegen Fideismus und Klerikalismus qualitativ zu unterscheiden begann. Er betrachtet die Propagierung des Darwinismus und anderer naturwissenschaftlicher Theorien im Verhältnis zur Bildung einer neuen materialistischen Weltanschauung.

Der abschliessende Teil ist einer kurzen Untersuchung der ideologischen und philosophischen Tätigkeit eines der bedeutendsten Bahnbrecher und Verbreiter marxistischer Gedanken in der Slowakei vor dem ersten Weltkrieg — Edmund Borek gewidmet. Ausser seiner Publikation „Sozialdemokratie und Religion“ untersucht der Verfasser insbesondere seine Arbeit „Karl Marx — sein Leben und Werk“, in der Beilage zu welcher Borek die erste Übersetzung Des Manifests der Kommunistischen Partei veröffentlichte. In dieser Arbeit Borek's sind bereits viele speziell philosophische Fragen beinhaltet, die mit der Arbeiterbewegung zusammenhängen, ein Überblick der philosophischen Anschauungen Hegel's und Feuerbach's und ihre kritische Umgestaltung durch Marx.